

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

О. М. Маринець, А. М. Мозговий, Н. Г. Романовська

**СОЦІАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ**

*Рекомендовано Методичною радою НУК
як методичні вказівки*

Миколаїв 2007

Маринець О.М., Мозговий А.М., Романовська Н.Г. Соціальна екологія: теоретичні аспекти: Методичні вказівки. – Миколаїв: НУК, 2007. – 28 с.

Кафедра екології

У методичних вказівках викладені основні поняття, принципи та закони соціальної екології, розглянуті напрямки і засоби реалізації соціально-екологічної політики. Рекомендовано список навчальної літератури для більш глибокого вивчення теоретичних та прикладних питань соціальної екології.

Призначені студентам спеціальності 8.070801 "Екологія та охорона навколишнього середовища", а також можуть бути корисними студентам інших спеціальностей при вивченні окремих розділів дисципліни "Основи екології".

Рецензент д-р техн. наук, проф. С.І. Сербін

ВСТУП

Протягом ХХ ст. людство розвивалося надзвичайно стрімко. Проте, якщо здобутки цього розвитку можна характеризувати арифметичною прогресією, то недоліки – геометричною. Глобальних проблем сучасності набули питання війни та миру, забезпечення соціальної справедливості, народонаселення, енергетики тощо. Практично у всіх регіонах світу загострилися екологічні проблеми. Якщо раніше ці проблеми розглядалися майже незалежними одна від одної, то в сучасних умовах чітко простежується тенденція їх комплексного і системного дослідження в контексті "людина – техніка – суспільство – природа".

Екологічні загрози наполегливо вимагають переглянути традиційні форми взаємовідносин суспільства і природи, змінити погляди на місце і роль людини у світі. Проблематика стійкого розвитку людства розглядається політиками, вченими, спеціалістами як найважливіша. Кардинальні рішення можуть бути знайдені лише в рамках нової філософії, етики, ідеології.

Соціальна екологія, як нова галузь наукового знання, покликана знайти адекватні відповіді на найгостріші питання подальшого розвитку системи "суспільство – природа", озброїти людство необхідними соціоприродними знаннями.

Вивчення дисципліни "Соціальна екологія" дозволить глибше зрозуміти фундаментальні причини суперечностей між людством і природою, які породили сучасну екологічну кризу, та можливості їх подолання. Набуті знання та навички дозволятимуть розробляти ефективні стратегічні, тактичні та оперативні рішення управлінням соціально-економічними процесами, сприятимуть підвищенню соціально-екологічної культури громадян і суспільства.

1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ

1.1. Визначення соціальної екології

Термін "екологія" вперше ввів у науковий обіг німецький біолог Ернст Геккель. У 1869 р. так він назвав одну з галузей зоології, що вивчає зв'язки всієї сукупності живих істот із навколишнім середовищем. Окремі галузі "класичної" екології (біоекології) вивчають зв'язки різноманітних організмів із навколишнім середовищем. Наймолодшою є екологія людини (ecology of man), що вивчає взаємовідносини виду *homo sapiens* і природного середовища.

Але відносини людини з навколишнім світом пов'язані не стільки з його біологічною, скільки із соціальною сутністю. Розвиток індустрії у ХХ ст. спричинив появу нової галузі знань, яка з початку формування мала різні назви [16]: созологія, ейвароменталістика – науки про охорону природи та навколишнього середовища; ресурсологія, природокористування, конструктивна та соціально-економічна екологія, ноогенетика, натурсоціологія та ін. Найпоширеніша назва – соціоекологія (social або human ecology).

Соціальна екологія як міждисциплінарна наука досліджує взаємовпливи природи й людини з метою поліпшення стану здоров'я та підвищення соціально-трудового потенціалу людини, зародилася майже одночасно з класичною біологічною екологією.

Згодом знання про взаємозв'язки в природі, впливи зовнішніх факторів на самопочуття, здоров'я й розвиток людини були систематизовані, осмислені, збагачені результатами різних експериментів і синтезовані в науковий напрямок, що поєднує напрацювання природничих (фізика, астрономія, хімія, біологія, геологія), соціальних, філософських, економічних напрямків наукової діяльності.

Людина є складною, самоорганізованою системою, функціонування якої значною мірою залежить від її взаємодії з навколишнім середовищем. У глобальному масштабі людина як вища стадія розвитку живих організмів належить до біосфери. У той же час вона є елементом екосистеми, тобто сукупності організмів і неживих компонентів навколишнього середовища, які перебувають у взаємозв'язках і взаємодії, внаслідок чого відбувається біотичний кругообіг речовини й енергії.

Соціальна екологія – це міждисциплінарна наука, що досліджує загальні закономірності взаємодії людини, популяції людей із навколишнім середовищем, вплив факторів зовнішнього середовища на функціонуван-

ня людського організму, цілеспрямоване керування збереженням і поліпшенням здоров'я населення.

Особливий інтерес для соціоекології представляють стан і процеси, які відбуваються в біосфері, зокрема в техносфері, сукупності створених цілеспрямованою діяльністю людини і змінених нею природних об'єктів.

Пізнаючи природні закономірності, використовуючи їхній потенціал у своїх цілях, людина не завжди діяла раціонально, наносила шкоду природі й собі. Мета соціальної екології як галузі екологічної науки – навчити людину усвідомлювати себе невід'ємною частиною природи, враховувати й раціонально (без негативних наслідків) використовувати її закономірності й взаємозалежності.

Особливо бурхливо соціально-екологічні дослідження на Заході розгорнулися під час екологічної кризи 60–70-х рр., про що свідчать спеціалізовані Всесвітні конгреси соціологів 1966, 1970 рр. [17].

У вітчизняній науці остаточною назва галузі знань, що досліджує взаємовідносини людини як соціальної істоти з природою, закріпилася після проведення у Львові в жовтні 1986 року Першої всесоюзної конференції "Проблеми соціальної екології".

Існує цілий ряд підходів до визначення цієї нової науки:

соціальна екологія – це соціологічна наука про специфічні зв'язки між людьми та їхнім середовищем (Д. Маркович);

соціальна екологія – це теорія про шляхи та принципи перетворення людської діяльності у відповідності з об'єктивними вимогами законів саморегуляції біосфери (Е.В. Гірусов);

соціальна екологія – це наука про конструювання оптимальних відносин між суспільством і природою з метою цілеспрямованого покращання якості природного середовища (Ю.Г. Марков);

соціальна екологія – це міждисциплінарна наука, що вивчає закономірності взаємодії суспільства та природи в межах соціоекосистем різного ієрархічного рівня і розробляє наукові принципи гармонізації цієї взаємодії (Г.О. Бачинський);

соціальна екологія – це інтегративна наука, що вивчає основні закони та закономірності взаємодії суспільства і природи з метою оптимізації та гармонізації їхньої взаємодії.

Найважливішою категорією соціальної екології є поняття навколишнього середовища як сукупності природних, техногенних і соціальних умов існування людства.

Важливо розрізнати природне і штучне середовища. *Природне середовище* – це система природних факторів: земля, вода, сонце, повітря, флора і фауна. *Штучне середовище* – все те, що створено людиною в процесі її предметної діяльності. Між природним і штучним середовищами існує тісний взаємозв'язок, що проявляється в неможливості предметної, трудової діяльності без предмета праці, у ролі якого виступають різноманітні природні форми (ресурси).

Соціальне середовище – сукупність умов життєдіяльності, соціально-економічних відносин між людьми, соціальними групами, класами, націями, їх матеріальними і духовними цінностями.

1.2. Причини виникнення соціальної екології

Сучасний стан навколишнього середовища свідчить про практичну вичерпність сучасного способу освоєння природи. Місцеві та регіональні кризи загрожують перерости у загальнопланетарну. Традиційні науки, вивчаючи окремі аспекти взаємодії суспільства і природи, зафіксували процес деградації природи. Встановлено, що значних техногенних впливів зазнають не тільки атмосферне повітря, природні води, ґрунтовий та рослинний покриви, але й космосфера.

Знайти оптимальні рішення глобальних проблем на основі тільки традиційно вивчених природних або соціальних закономірностей неможливо. Потреба пошуку нових, соціоприродних за суттю, знань про цілісну систему "суспільство–природа" і спричинила появу соціальної екології [16].

1.3. Загальна характеристика соціальної екології

Соціальна екологія – відносно молода галузь наукових знань. Як і в будь-якій науці, що формується, у неї є свої методологічні й гносеологічні труднощі, пов'язані з процесами її становлення і розвитку: уточнюється предметна сфера, вдосконалюється поняття, триває відбір теоретичних доктрин та концепцій [16].

Об'єктом вивчення соціальної екології є соціоекосистеми, які можна визначити як стійкі сукупності зв'язків між людським суспільством та природним середовищем. Отже, об'єктом пізнання виступає не суспільство і не природа, а система взаємодії суспільства з природою. Це стосується як зовнішньої (взаємодія з природним середовищем), так і внутрішньої (взаємодія соціального і біологічного в людині) її сторін.

Предметом соціальної екології є основні закони та закономірності взаємодії суспільства і природи, розвитку системи "суспільство – природа". Соціальна екологія має дві складові – теоретичну та прикладну. *Предметом теоретичної* соціоекотології є вивчення закономірностей взаємодії

суспільства та навколишнього природного середовища і розробка на цій основі загальної програми оптимізації та гармонізації цієї взаємодії. Філософські аспекти є головними для формування концептуальних основ соціоекології. *Предметом прикладної соціоекології* є моделювання і прогнозування соціоекосистем із метою їх оптимізації та управління гармонійним розвитком.

Основні функції соціальної екології:

теоретико-пізнавальна, яка забезпечує вивчення закономірностей (законів) взаємодії суспільства та природи;

методологічна, що полягає в розробці методів пізнання сутності та принципів функціонування й управління соціоекосистем;

світоглядна, яка полягає у формуванні системи пріоритетів суспільного розвитку з урахуванням особливостей його взаємодії з оточуючим природним середовищем;

виховна, що направлена на формування соціально-екологічної свідомості, культури та поведінки суспільства і кожного його члена;

інноваційна, яка спрямована на теоретичне забезпечення практики природокористування;

прикладна, що пов'язана з багатоманітним практичним використанням досягнень соціальної екології, розробкою критеріїв екологічної обґрунтованості природоперетворюючої діяльності, а також стратегії раціонального природокористування;

прогностична, яка забезпечує передбачення наслідків прийняття та реалізації тих чи інших рішень щодо впливу їх на природне середовище та запобігання їх можливим негативним наслідкам.

Метою соціальної екології є пізнання закономірностей функціонування та розвитку різноманітних соціоекосистем, їхній опис у вигляді теоретичних законів і розробка на цій основі стратегії раціонального природокористування для оптимізації та гармонізації взаємодії суспільства і природи.

Соціальна екологія виявляє суттєві зв'язки між усіма головними сферами дійсності – людиною, суспільством та природою. Саме тому вона є інтегративною науковою дисципліною, що досліджує цілісність системи "суспільство – людина – техніка – природне середовище". Специфічність полягає в тому, що вона вивчає закономірні зв'язки між соціальною та всіма іншими формами руху матерії.

Метод науки – це сукупність прийомів і способів дослідження її предмета та систематизації отриманих даних. В інтегративних теоріях, які не можуть бути пов'язані лише з одним адекватним методом, вико-

ристовується кілька груп методів. Їх можна класифікувати за ступенем спільності та масштабами об'єктів їх застосування. Згідно з такою класифікацією методи можна розподілити на наступні:

всезагальні методи пізнання (тобто гносеологічні та методологічні настанови, на які орієнтується наука в цілому, наприклад, метафізичний, діалектичний методи);

загальнонаукові (методи спостереження, індукції, дедукції, синтезу, аналізу тощо);

специфічно наукові (використовуються в рамках дослідження конкретного об'єкта пізнання).

Для соціальної екології як інтегральної науки, специфічно науковими виступає ряд загальнонаукових методів: системний, комплексний, синергетичний тощо.

Об'єкти та явища природи і суспільства соціальна екологія розглядає у системному зв'язку. Відомо, що система – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою та утворюють певну цілісність, єдність. Сучасна наука дотримується погляду, що системність – іманентна властивість усіх форм матерії, її неодмінний атрибут. У системності відображається переважання організуючого початку над хаотичністю у будь-яких змінах. Системність та організованість всезагальні у всіх просторово-часових вимірах. Використовуючи системний підхід, соціальна екологія розглядає навколишнє природне середовище як цілісне системне утворення, крім того, аналізує його як диференційовану, різноманітну систему, різні компоненти якої динамічно врівноважені. Біосфера Землі мислиться як екологічна ніша людства, що об'єднує навколишнє середовище і діяльність людини в єдиній системі. Соціальна екологія системно з'ясовує вплив людини на рівновагу природних екосистем і обґрунтовує необхідність гармонізації взаємовідносин із природою.

Успішно застосовується і синергетична методологія при аналізі системних соціоекологічних об'єктів та їх взаємодії. Синергетика – наука, що вивчає процеси самоорганізації у відкритих системах.

Соціальна екологія широко використовує діалектичний підхід у висвітленні взаємозв'язків і взаємодії компонентів соціоекосистем. Соціальна екологія вдається і до історичних та логічних досліджень, здійснює аналіз, синтез, використовує аналогію, гіпотезу та ін.

Методологія соціальної екології дозволяє аргументовано формулювати проблеми і визначати шляхи їх вирішення. Насамперед, це варіанти переорієнтації виробництва, створення нових екологічно чистих технічних засобів і технологічних процесів, керування процесами екологізації економіки, урбанізації суспільства тощо.

1.4. Принципи соціальної екології

Узагальнення досвіду людської практики дозволило сформулювати наступні принципи соціальної екології [1]:

суспільство у своєму розвитку повинно враховувати міру біосферних явищ;

стійкий розвиток суспільства залежить від своєчасності переходу до альтернативних ресурсів і технологій;

будь-яка перетворююча діяльність суспільства повинна базуватися на екологічному прогнозі;

людство, як і будь-яка популяція, не може зростати безмежно;

освоєння природи не повинне зменшувати розмаїтості біосфери і погіршувати якість життя людей;

розвиток цивілізації залежить від моральних якостей людей;

кожний несе відповідальність за свої дії перед майбутнім;

треба мислити глобально, діяти локально;

єдність природи зобов'язує людство до співробітництва.

1.5. Закони соціальної екології

Закон – це необхідне, повторюване відношення між явищами в природі та суспільстві.

Соціальна екологія вивчає закони, що відбивають взаємозв'язок "суспільство – техніка – природа" у рамках єдиної системи. Вони мають соціоприродний характер і покликані визначити необхідні умови стійкого розвитку соціоекосистем різного рівня, регламентувати характер і орієнтацію людської діяльності в біосфері [1].

Закони соціальної екології відображають ступінь погодженості речовинних, енергетичних та інформаційних потоків, викликаних техно- і біосферогенезом.

Б. Коммонер виявив чотири основних глобальних екологічних законів, що діють не тільки в біосфері, але й у сфері взаємовідносин соціального і біологічного середовища.

1. "Усе пов'язано з усім", із чого випливає, що наслідки природокористування неминучі. Вплив на будь-яку природну систему на Землі викликає цілий ряд ефектів, розвиток яких важко передбачити.

2. "Ніщо не можна одержати безкоштовно", тобто споживання природних ресурсів не може бути безмежним, тому для свого виживання людство повинне обмежити споживання.

3. "Ніщо не може зникнути без сліду", тобто земний простір є замкнутим, унаслідок чого все, що береться з природи, їй же визначеним

способом знову повертається. Тому з появою нових хімічних речовин біосфера трансформується з усіма наслідками, що звідси випливають.

4. "Природа знає краще": у силу обмеженості знань людству доцільніше повернутися до екологічно гармонійних способів життя.

В.Д. Комарів виділив наступні закони взаємодії між суспільними і природними явищами: у визначенні характеру використання природних ресурсів провідна роль належить суспільній системі; виробниче оволодіння формами руху матерії безупинне; стан природного середовища має бути оптимально скоординованим із характером і темпом розвитку виробництва; природничо-наукове розширення ойкумени; прогрес ноосфери "хвилеподібний".

Н.Ф. Реймерс на основі часних законів указує на десять законів системи "людина – природа": правило історичного розвитку виробництва за рахунок омолодження екосистем; закон бумеранга, або зворотнього зв'язку, взаємодії людини і біосфери; закон незамінюваності біосфери; закон оновлюваності біосфери; закон незворотності взаємодії людини і біосфери; правило міри (ступеня можливостей) природних систем; принцип природності; закон зменшення віддачі (природи); правило демографічної (техніко-соціально-економічної) насиченості; правило прискореного історичного розвитку.

Виходячи з викладеного, Н.Ф. Реймерс сформулював п'ять законів та правил соціальної екології:

1. Правило соціально-екологічної взаємодії. Указує, що суспільство розвивається тоді й настільки, коли і наскільки зберігається рівновага між його "тиском" на середовище і можливістю відновлення цього середовища.

2. Принцип культурного керування розвитком. Економічний розвиток обмежений екологічними рамками. Тому керувати розвитком необхідно з урахуванням глибоких процесів взаємодії між суспільством, природою, людиною і тими суспільними групами, в яких живе людина.

3. Правило соціально-екологічної заміни. Необхідно розуміти можливість зміни соціально-екологічних потреб людини різними способами, що обумовлені специфічними характерними рисами природного середовища і які впливають на ці потреби.

4. Закон історичної (соціально-екологічної) необоротності. Розвиток суспільства здійснюється через визначені фази і не може відбуватися від наступних фаз у напрямку до попередніх.

5. Закон ноосфери В.І. Вернадського. Біосфера неминуче переходить у ноосферу, тобто в таку сферу, де людський розум відіграє домінуючу роль у розвитку системи "людина – природа".

2. МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ

2.1. Структура соціальної екології

Соціальна екологія розглядається як інтегральна та одночасно міждисциплінарна наука [12]. Інтегральний характер визначається системністю проблеми – взаємопов'язаністю всіх природних та соціально-економічних компонентів у соціоекосистемах. Міждисциплінарний характер полягає в тому, що внаслідок багатоаспектності самої проблеми гармонізації взаємодії суспільства та природи її неможливо вирішити, не опираючись при цьому на традиційні науки.

Природознавство є основою будь-якого людського пізнання та сприяє розвитку соціальної екології, перш за все, вдосконаленням загальної картини світу вченням про біосферу.

Суспільні науки дають соціальній екології теоретичні відомості про загальноцивілізаційні процеси, економічні закономірності, динаміку продуктивних сил.

Технічні науки надають дані для соціоекологічних узагальнень сукупного руху матеріальних засобів виробництва, а також знання про властивості й закони технологічного розвитку.

Гуманітарні науки (антропологія, етнологія, психологія, філологія, культурологія) характеризують якості людства, його діяння, мотивацію, поведінку і розвиток людини.

Соціоекологія не є продуктом синтезу вже існуючих природничих, технічних і гуманітарних дисциплін. Вона формується як окрема самостійна якісно нова наука. Безумовно, у ході свого становлення соціоекологія асимілює певним чином досягнення інших дисциплін, однак при цьому вона використовує їх у специфічному контексті, на системно іншому вимірі, на рівні більш широких узагальнень.

Структурно соціоекологія складається з галузевих підрозділів: екології, геоекології, екології людини, антропоєкології, інженерної геології, біогеохімії, екотехнології, економіки природокористування, соціоекологічного права та екосоціології, які одночасно є підрозділами своїх материнських наук і вивчають окремі аспекти даної проблеми. Саме соціоекологія є теоретичною базою для охорони природи і раціонального використання природних ресурсів.

2.2. Основні соціологічні категорії соціальної екології

Суспільство – це сукупність людей, які об'єднані конкретними інтересами, потребами або взаємними симпатіями, або певним видом діяль-

ності; сукупність всіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, в яких відображається їх всебічна залежність одна від одної; згусток зв'язків і взаємодії, що складається між людьми, в процесі практично-господарської діяльності, соціального життя.

Соціальна спільність – це внутрішнє функціонально зв'язане об'єднання людей, які живуть на певній території в певний період, мають спільну культуру, утворюють певну соціальну структуру та проявляють почуття своєї єдності у складі окремої спільності [17].

Соціальний інститут – стійка, організаційна форма діяльності соціальних спільностей людей, груп, верств, форма закріплення і спосіб здійснення спеціалізованої діяльності, що забезпечує функціонування суспільних відносин. Кожний соціальний інститут має певні матеріальні засоби, характеризується наявністю мети діяльності, конкретними функціями, набором соціальних позицій та ролей, типових для певного соціального інституту, а також системою санкцій, що забезпечують регулювання поведінки.

Соціальна структура суспільства – це різноманітність структур: етичної, поселенської, соціально-демографічної, професійної, кваліфікаційної, освітньої та ін. Соціальна структура – це не тільки система соціальних угруповань, спільностей, а й інституційні організаційні форми, що забезпечують їх розвиток і переміщення, надають стійкості та певності соціальним зв'язкам.

Інституалізація означає нормативне й організаційне зміцнення, впорядкування соціальних зв'язків. Визнаючи стійкість і певність діяльності соціальних спільностей, соціальні інститути інтегрують їх, надають їх взаємодії цілісність. Соціальні інститути діють від імені суспільства, забезпечуючи його цілісність. Отже, соціальна структура – не будь-які соціальні структури, а лише ті, що визначають основну для суспільства побудову і обумовлюють прогресивний розвиток суспільства. Суть соціальної структури суспільства в тому, що це сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою впорядкованих відносно один одного соціальних спільностей, а також відносини між ними.

Соціальна інфраструктура – сукупність галузей народного господарства і видів суспільно корисної діяльності, спрямованих на надання послуг безпосередньо людині.

Потреба – необхідна умова існування; бажання, пов'язане з біологічними функціями людини (потреба в їжі, сні, теплі тощо). Потреби формують мотивацію дій.

Інтерес – це властивість соціальної спільності (нації, класу, групи),

що найсуттєвіше впливає на її соціально-політичну поведінку, визначаючи її більш важливі соціально значущі акції. Інтереси – причина дій або вчинків. Потреби, перетворені в інтереси, стають цінностями.

Цінності – сукупність ідей, уявлень і відповідних їм соціально-психологічних утворень (настанов, стереотипів, переживань тощо), що визначають мету, вибір засобів та методів діяльності, послідовності їх реалізації та застосування на практиці. Цінності – це особливі суспільні відносини, завдяки яким потреби та інтереси людей переносяться у світ речей, предметів і духовних явищ. Розрізняють цінності матеріальні (засоби праці, предмети споживання) і духовні (політичні, правові, моральні, естетичні, філософські та релігійні ідеї). Продуктами суспільної діяльності є всі цінності: індивідуальні, колективні (групові), загальнолюдські. Життя – вища цінність (соціальна та індивідуальна).

2.3. Специфіка взаємодії суспільства та природи

Характер взаємовідносин природи і людини визначає спосіб існування самої людини. Визначальними для взаємодії суспільства з природою є пануючі типи організації виробництва і трудових відносин між людьми. Праця з моменту її появи стає основним способом взаємодії суспільства з оточуючим природним середовищем. Специфікою трудової діяльності є її свідомий характер [16].

Під працею розуміється доцільна діяльність людини, в процесі якої вона за допомогою засобів праці взаємодіє з природою з метою її перетворення у власних цілях для задоволення своїх потреб.

Для того, щоб відбувся будь-який акт праці, необхідна наявність, як мінімум, таких умов: доцільна діяльність (тобто власне людина з усіма її головними ознаками), предмети праці (ті частини природи, на які скеровується активність працюючого) і засоби праці (сукупність засобів, за допомогою яких люди впливають на предмети праці, видозмінюючи їх відповідно до своїх потреб). З початку появи засобів праці головними були знаряддя праці.

Історично перші засоби праці були простими посилювачами мускульної сили людини. Знаряддя були пануючим засобом праці як в первісному суспільстві, так і в епоху аграрних цивілізацій. У ті часи викликані людиною негативні наслідки носили локальний характер. Принципово ситуація змінилася з часу заміни знарядь праці машинами.

Машина – механізм або поєднання механізмів для перетворення енергії однієї форми руху матерії на іншу, для перетворення матеріалів природи. Машина міняється з людиною місцями – людина перетворюється

на агента, який обслуговує її безперерійну роботу. Машинні технології докорінно змінили характер праці, взаємовідносини між різними частинами суспільства, суспільством та природою.

Якщо раніше суспільство залежало у своєму існуванні від природних циклів – урожаю рослин, приплоду у тварин, то тепер склалася ілюзія безмежної свободи від примх природи. Вважалося, що для досягнення суспільної гармонії необхідно лише розширити та інтенсифікувати виробництво на індустріальній основі.

Дійсно, індустріалізація різко посилила виробничу потужність людства і вирішила багато з питань матеріального забезпечення широких мас населення в розвинених країнах. Проте платою за це стало різке погіршення якості природного середовища і загроза переростання локальних екологічних катастроф у глобальну.

Аналіз історії розвитку праці дозволяє зробити висновок, що основні ступені суспільного розподілу праці є одночасно етапами отримання людьми все більшої незалежності від природних умов, посилення потужності природоперетворюючої діяльності. У той же час зростає залежність людства від адекватності знань про процеси розвитку природи і застосування їх на практиці.

Праця за своєю сутністю завжди породжує протистояння людини та природи. Вона назавжди залишиться необхідністю, оскільки забезпечує функціонування біологічного організму людини. Соціальна ж сутність її втілюється у творчості, де тільки й можлива для людини свобода. Це – дві сторони діяльності, і прогрес людства реально можна оцінити через співвідношення трудового та творчого аспектів у сукупній діяльності суспільства.

2.4. Якість життєвого середовища людини

З ростом суспільного, особливо наукового, інтересу до екологічних проблем все частіше стало виникати питання якості життєвого середовища людини. Завдяки проведеному аналізу ситуації, стало очевидно, що рішення екологічних проблем полягає не тільки в захисті екологічної рівноваги в середовищі людини, але й у збереженні (й поліпшенні) самого середовища, тобто збереженні біологічного виду людини, у турботі про його суспільний, розумовий і творчий розвиток. Було непросто впровадити деякі загальні показники якості середовища людини через різні наукові підходи до вивчення й рішення екологічних проблем, а також через різний соціально-політичний підхід.

Якість життєвого середовища повинна давати людині можливість існувати й розвиватися як природній і суспільній істоті свідомо, творчо.

У визначенні якості середовища людини потрібно виходити з діалектичного розуміння природи, суспільства, людини та їхніх відносин. А людина відповідно до такого розуміння не тільки природна, але й суспільна істота. Створюючи умови свого існування, людина будує суспільство, тобто створення умов життя для людини є подвійним відношенням: з одного боку, природним, з іншого боку, суспільним, у тому розумінні, що мається на увазі спільна дія багатьох індивідів, незважаючи на умови, спосіб і ціль. Людська праця як цілеспрямована діяльність із використання природи в тому або іншому змісті є природною умовою людського існування з усіх соціальних форм, незалежною умовою зміни матерії між людиною й природою.

Оскільки між природним і суспільним компонентами існує специфічний взаємозв'язок, то при розмові про якість життєвого середовища людині загрожує не тільки деградація, низька, незадовільна якість природного середовища, але й низька та незадовільна якість суспільного середовища. Для добробуту, розвитку людини й здійснення її основних прав (включаючи право на життя) рівноцінно важливі значення мають обидва компоненти її середовища – природний і створений нею. Якість природного середовища людини припускає збереження екологічної рівноваги в ній у такому вигляді, щоб люди могли жити й розвиватися як біологічні істоти. Цього можна досягти, якщо при освоєнні природи в процесі виробництва виходити зі свідомості обмеженості можливостей біосфери, тобто існування непоновлюваних ресурсів, без яких, однак, неможливе життя людей. Тому виробництво не повинне знищувати непоновлювані ресурси; не можна створювати виробництва шкідливі для життя інших живих істот, що мають велике значення для збереження екологічної рівноваги. Для підтримки такої якості середовища людині потрібно створити нову шкалу цінностей, де центральне місце посяде прогрес людини, розвиток і захист її здатностей та середовища. А подальший розвиток технології та урбанізації слід проводити з погляду цієї шкали.

При такому підході до якості середовища стоїть питання не тільки захисту середовища від подальшої деградації, але й формування якості життя в нових умовах технологічного розвитку. У цьому контексті визначення якості середовища звучить як "сукупність відносин, що пов'язують індивіда, суспільство, де він живе, і природне середовище таким чином, що кожний із цих елементів має свій характер і потреби". Питання якості суспільного середовища не менш складна проблема, оскільки суспільне середовище, створене людиною, представляє не тільки процес зміни матеріальних, екологічних, вегетативних, біологічних, кліматичних

умов середовища, але й створення складних взаємозв'язків і взаємин у сфері праці й форм життя поза роботою, де людина вибирає для себе певні способи спілкування з оточуючими.

Якість суспільного середовища людини припускає такі умови життя й праці, які відповідали б звичкам людини як свідомої, цінної, вільної істоти та забезпечували б можливість його постійного розвитку. Цей розвиток виражається в гуманізації поводження людини на всіх рівнях його розвитку. Здійснення такого суспільного середовища людини можливе тільки в суспільстві, що комплексно створює життєвий простір, здійснюючи процеси життя (праці, відпочинку, культури, науки, послуг і т. д.), що представляє умову розвитку цивілізації.

У розгляді основних показників якості середовища людини і його поліпшення особливої уваги заслуговує проблема якості середовища праці. Оскільки людина досить значну частину життя проводить у праці, умови праці мають важливе значення при оцінці рівня якості її життєвого середовища. Виходячи з діалектичного розуміння людини як творчої, вільної й раціональної істоти, з характеру праці, відносин людини та її трудового середовища й переважного ступеня розвитку продуктивних сил у сучасному суспільстві, поняття "якість трудового середовища в сучасному суспільстві" охоплює наступне: засоби праці, що не потребують фізичної напруги; осмислену механізацію й автоматизацію праці; організацію праці, при якій не защемляється особистість людини. У такому трудовому середовищі існують не тільки безпечні умови праці, коли захищена цілісність людини (фізична, психічна й моральна), але за таких умов праці шанується людська гідність, людина може розвивати свої трудові й всі інші свідомі здатності. При цьому охорона праці росте у своїй якості, стає складовою нового положення людини в трудовому середовищі, якість якого забезпечує реалізацію людини як творчої особистості й уможливує його розвиток.

Якості середовища людини не реалізуються спонтанно, вони можуть бути досягнуті тільки організованими науково осмисленими діями. Поліпшення якості життєвого середовища людини – її природного й суспільного компонентів – повинне бути частиною програми життєдіяльності розвиненого людського суспільства [11].

2.5. Соціальний прогрес

Суспільний прогрес – це такий напрям розвитку людського суспільства, що характеризується незворотними змінами людства (окремих соціальних угруповань, верств або індивідів) у результаті здійснення пе-

реходу від нижчого до вищого, від менш досконалого становища до більш досконалого та ін. Механізм суспільного прогресу полягає у формуванні нових потреб, інтересів, цінностей у різних сферах життя та пошуках можливостей їх задоволення. Нові потреби та цінності формуються як результат виробничо-матеріальної, духовної діяльності людини і пов'язані з пошуком та винаходом нових засобів праці, спілкування, організації суспільного життя, з розширенням та поглибленням масштабів наукових знань, ускладненням структури творчої та споживацької діяльності людини. Часто задоволення суспільних потреб здійснюється на основі відкритого конфлікту інтересів різних соціальних груп, підпорядкування інтересів одних соціальних спільностей іншим. У такому випадку неминучим супутником соціального прогресу стає соціальне насилля. Суспільний прогрес як послідовне сходження до більш складних форм суспільного життя відбувається в результаті розв'язання, усунення суперечностей, що виникають на попередніх етапах та фазах суспільного розвитку [17].

Джерелом, першопричиною прогресу є соціальні потреби та інтереси. Їх можна поділити на дві групи: природні та історичні. Природні вдовольняють життя людини як природної, біологічної істоти. Історичні (це всі соціальні та духовні) необхідні для відтворення і розвитку людини як соціальної істоти. Жодна з груп потреб, інтересів, цінностей не може задовольнитися за межами суспільства, поза розвитком суспільного, матеріального та духовного виробництва. Історичні потреби, інтереси та цінності (на відміну від природних) необмежені в розвитку, тому суспільний соціальний та інтелектуальний прогрес – безмежні.

Протилежністю суспільному прогресу є регрес, тобто незворотна зміна, що йде по спадній лінії, до деградації. Там, де відсутні можливості для розвитку нових потреб, інтересів, цінностей та їх задоволення, лінія соціального прогресу закінчується. У таких випадках в історії конкретних суспільств настають періоди занепаду та стагнації. У минулому нерідко спостерігалися випадки соціального регресу, загибелі культур та цивілізацій. Отже, соціальний прогрес у світовій історії йде зигзагоподібно.

В основу лінійної теорії суспільного прогресу покладено прогрес продуктивних сил. Вважається, що основою цієї теорії є вимір суспільного прогресу ступенем влади людини над природою. Саме тому тривалий період розуміння соціального прогресу пов'язувалося з промисловим розвитком, індустріалізацією. Це призвело до багатьох суперечностей функціонування та розвитку суспільства. Криза індустріалізму призвела

до появи нового основного критерію соціального прогресу – відповідності соціальних відносин не лише вимогам розвитку техніки, але й природі людини. Гуманізація стала більш важливою ознакою нової цивілізації.

2.6. Глобальний зміст проблеми адаптації

Сучасний світ може бути порівнянний із найновішою лабораторією з досліджень взаємозв'язків поміж біологією людини, оточуючим її природним середовищем і соціальними умовами життя.

У ХХІ ст. людство вступило разом із дефіцитом енергоносіїв та інших природних ресурсів, тотальним хіміко-бактеріологічним, електростатичним та електромагнітним забрудненнями свого життєвого середовища, істивними генетично модифікованими організмами, наркоманією, ВІЛ/СНІДом, вірусними гепатитами, іншими небезпечними для здоров'я та життя хворобами. Прагматики стверджують, що чинна світобудова є неадекватною глобальним викликам сучасності. За міжнародною статистикою 15 % населення Землі постійно недоїдає, 30 % – споживає недоброякісну воду, 70 % – проживає в неналежних санітарно-гігієнічних умовах, тільки 15 % населення (проживаючого переважно у країнах так званого "золотого" мільярду) повсякденно не стикається з кризовими явищами соціального та екологічного планів.

Незаангажовані екополітики та вчені говорять про те, що прийнята у 1992 р. концепція стійкого розвитку не припинила стрімкого погіршення навколишнього середовища [2]. Більше того жодна країна світу не може стверджувати, що вийшла на шлях стійкого розвитку. У зв'язку з цим означився перегляд деяких положень чинної екологічної парадигми, стало актуальним вести мову про розвиток навколишнього середовища за новими критеріями його якості, заснованими на понятті "здоров'я" (середовища, людини, нації, міста, екосистеми тощо) [20].

Біологічна еволюція людини як виду завершилася, і людина не змінюється у генотипічно видовому відношенні, проте природні та соціальні чинники впливають на фенотипічні модифікації (наприклад, на морфофункціональні змінення внутрішніх органів і систем організму) [19]. Оскільки людина – біосоціальна істота, то біологічне і соціальне взаємодіють у її фізичному та психічному розвитку. Це означає, що феномен здоров'я має біосоціальну сутність і підлягає аналізу тільки у контексті адаптаційних можливостей. Для набуття та збереження бажаного рівня здоров'я людина, як і суспільство в цілому, мають бути максимально адаптовані до середовища, яке стрімко змінюється в умовах глобалізації.

Центром уваги у соціальній екології є соціальні аспекти адаптації людини, в екології людини – біологічні (відповідно і вивчаються соціоприродні системи й антропоєкосистеми). В обох випадках проблема адаптації людини (і здоров'я) розглядається у багатьох вимірах (медико-біологічному, соціальному, організаційному, інформаційному, науково-технічному, культурно-профілактичному, санітарно-гігієнічному та ін.) і має вирішальне (глобальне) значення для виживання людства.

3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТОЛОГІЯ

3.1. Поняття та структура соціально-екологічної політики

Ситуація, що склалася у загальнопланетарному масштабі, вимагає докорінної зміни цілого ряду пріоритетів суспільного розвитку, в тому числі й зміни політичних орієнтацій як на внутрішній арені, так і на зовнішній. Виникла потреба у виробленні теорії оптимізації природокористування, що стала специфічним різновидом державної політичної діяльності – екологічною політикою. Це проявилось, наприклад, у фактах уключення екологічних проблем до програм та платформ урядів багатьох країн і політичних партій, розвитку природоохоронного законодавства, організації відповідних державних і громадських структур.

Соціоекологічна політика розглядається як система дій, спрямованих на охорону та оздоровлення природного середовища, раціональне використання й відтворення природних ресурсів, збереження й розвиток соціосфери, забезпечення нормальної життєдіяльності й безпеки людини [12]. Тобто організація, регуляція та контроль процесів екологічної діяльності людини, що базуються на науковому підході та передбачають оптимальну структуру виробничих сил, темпи і пропорції розвитку яких забезпечують відтворення природного середовища та гарантують суспільству процвітання і благополуччя. Соціально-екологічна політика покликана забезпечити оптимізацію та гармонізацію відносин суспільства з природою.

Основним завданням соціоекологічної політики є розв'язання проблеми виживання людини та суспільства в цілому перед загрозою глобальної екологічної катастрофи, пошук шляхів та засобів виходу людства з соціоекологічної кризи.

Соціоекологічна політика як соціальний феномен є складовою зовні-

шньої та внутрішньої політики держави. Проте, як соціокультурний феномен вона виходить за межі конкретної політики будь-якої держави, оскільки в її центрі знаходиться людина, а не держава. Екологічна політика є явищем наднаціональним, складовою єдиного процесу загальнолюдської культури.

Головним об'єктом соціально-екологічної політики є вся система соціоприродних відносин, яка основним чином здійснюється через економіку, отже, в своїй основі залежить від пануючого в суспільстві ставлення до природи та соціально-економічних відносин. Головним її суб'єктом є держава. Державна соціоекологічна політика враховує екологічний стан території тої чи іншої держави, включаючи водну акваторію і повітряний простір, наявність в її межах природних ресурсів, перспективи розвитку господарства та зміни чисельності населення.

У структурі соціальної екологічної політики виділяють такі основні рівні: глобальний, регіональний (державний, обласний) та локальний (міста, селища, села, окремі господарства). Регіональна соціоекологічна політика враховує місцеві чинники та умови їх дій.

Глобальна екополітика – це розробка і проведення міжнародних, політичних і зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень в соціально-економічному розвитку, запасів світових природних ресурсів та їх розподілу між країнами. Елементами глобальної екологічної політики є її транснаціональний рівень, загальний для декількох або більшості держав, пов'язаних в єдину екологічну систему.

Стрижнем національної концепції соціально-екологічної політики має бути екологічне законодавство, під яким слід розуміти систему соціальних норм і відношень в галузі взаємозв'язку людини і природи, яке охороняється силою держави. Зважаючи на реалії сьогодення, основними завданнями соціально-екологічної політики на державному рівні повинні бути наступні: врахувати довготривалі, а не короткочасні чинники і стати пріоритетною у загальнодержавній політиці; переосмислити розвиток держави не тільки з позиції економіки, але як створення середовища життєзабезпечення людини; максимально наблизити технологічні цикли до вимог природи; використати до кінця ресурси, які включені у переробку, а відходи включити в природні біогеохімічні цикли без їх порушення; змінити саму людину, її розуміння цінностей, систему освіти і виховання. Природоохоронні завдання й забезпечення їх розвитку повинні бути невід'ємною частиною діяльності всіх урядових та великих приватних організацій. Вони мусять відповідати за те, щоб їх політика, програми та бюджети заохочували і підтримували таку діяльність, яка була б екологічно безпечною та економічно сталою [14].

3.2. Основні напрямки соціально-екологічної політики

До основних напрямків соціо-екологічної політики належать [16]: розробка і реалізація програм раціонального природокористування, ресурсо- та енергозбереження;

впровадження замкнених, маловідходних та екологічно чистих технологій, виробництво екологічно чистих продуктів харчування;

інформаційність та гласність екологічних експертиз, доступність екологічної інформації для всіх громадян держави;

формування екологічної свідомості, екологічної культури та екологічної відповідальності у всіх членів суспільства;

міжнародне співробітництво з екологічних проблем.

3.3. Засоби реалізації соціально-екологічної політики

Держава для реалізації соціально-екологічної політики впроваджує такі основні механізми [16]:

виробничо-технічний потенціал засобів суспільного виробництва (обладнання, технології тощо);

науково-інформаційне забезпечення (моніторинг соціальної, виробничої та екологічної сфер);

організаційно-правові та економічні важелі управління виробничою природоперетворюючою діяльністю.

Основні інструменти здійснення соціально-екологічної політики можна звести до таких чотирьох груп [16]:

1) безпосереднє здійснення державою різноманітних заходів природоохоронного характеру: організація та фінансування науково-дослідних робіт та дослідно-конструкторських розробок, підготовка кадрів спеціалістів, розробка систем інформаційного забезпечення; планування та облаштування територій, регулювання процесів землекористування; охорона об'єктів природи, участь у міжнародній природоохоронній діяльності;

2) державне економічне регулювання і підтримка соціально-екологічної діяльності приватного сектора: субсидії та кредити приватним фірмам і місцевим органам влади на здійснення ними соціально-екологічної діяльності; пільгові ставки на продаж екотехніки; пільгові тарифи на переробку муніципальних відходів тощо;

3) державні заходи, направлені на примус природокористувачів до охорони оточуючого середовища: державна екологічна експертиза; розробка соціально-екологічних нормативів, норм і стандартів; стягнення платежів за забруднення середовища і суб'єктів природокористування; стягнення штрафів за порушення соціально-екологічного законодавства суб'єктами природокористування;

4) спонукальні заходи держави, направлені на охорону природи: спонукальні прогресивні відрахування за перевищення норм забруднення навколишнього природного середовища; купівля-продаж суб'єктами природокористування прав на забруднення навколишнього природного середовища тощо.

3.4. Соціально-екологічна безпека

Соціоекологічна безпека – важлива складова соціально-екологічної політики. Соціоекологічна політика будь-якої країни неможлива без орієнтації на соціоекологічну безпеку як один з пріоритетних напрямів її формування та практичної дії. Гарантії соціоекологічної безпеки, під якою мається на увазі якісно новий тип соціальних благ, а саме: адекватність екологічних умов існування населення, завдання збереження його здоров'я та відвернення загрози депопуляції повинні стояти поряд із гарантіями державної особистої безпеки, прав і свобод людини.

Екологічна безпека залежить від характеру взаємовідносин людини і природи, тобто комплексної дії антропогенних чинників на природу і, навпаки, природних чинників на здоров'я та рівень життя людини. В історичному процесі при посиленому впливі людства на природу будь-які зміни природи віддаються могутньою локальною і навіть глобальною дією на людей. У результаті господарювання людини без урахування екологічних обмежень і законів проявився так званий ефект "екологічного бумеранга" – негативної дії чинників зовнішнього середовища на людину. Нищівна дія "бумеранга" направлена безпосередньо на людину, а вона може існувати лише в певних умовах як елемент унікальної саморегулюючої системи – біосфери.

Соціоекологічна безпека – така якісна характеристика розвитку, що передбачає формування нових типів технологічних процесів, соціальної організації та управління, здатності розв'язувати соціоекологічні проблеми та зменшувати будь-які соціоекологічні загрози. Соціоекологічна безпека передбачає створення централізованого та регіональних багатоступневих механізмів соціально-екологічного управління, з метою гарантування мінімальних екологічно безпечних умов існування кожному громадянину держави. Стан соціоекологічної безпеки залежить від основних тенденцій розвитку продуктивних сил та загальної соціально-економічної ситуації в державі. Соціоекологічну безпеку характеризують такі риси: збереження життя й охорона здоров'я громадян у разі локальних, регіональних і глобальних екологічних лих і катастроф; забезпечення будь-якій людині та суспільству в цілому задоволення екопотреб в усіх сферах життєдіяльності, гарантування постійного проживання в екологічно чистому і сприятливому для життєдіяльності середовищі; запобігання реа-

лізацій проблем екобезпеки лише в ім'я суб'єкта соціоекосистеми (суспільства) на шкоду об'єкта навколишнього середовища; запобігання балансу інтересів як суб'єкта, так і об'єкта.

Суспільна цінність соціоекологічної безпеки характеризується цілим рядом особливостей. Серед них пріоритетність у політичній системі держави соціоекологічної політики, тобто гарантії соціоекологічної безпеки повинні бути в одному ряду з гарантіями військової, державної та особистої безпеки, з гарантіями основних прав та свобод людини. Норми життєзабезпечення в сучасному суспільстві вимагають гарантій певного мінімуму соціоекологічної безпеки для всіх членів суспільства незалежно від їх соціального та матеріального становища [3].

Досягнення "абсолютної" соціоекологічної безпеки принципово неможливе, бо воно мало б ґрунтуватися на стовідсотковій гармонії між людиною та природним довкіллям, що на сьогодні досягти практично неможливо. Визначення рівня соціоекологічної безпеки ускладнюється неповнотою знань про межі стійкості екосистем та наслідків їх порушення. Тому й через це поряд з іншими чинниками виникнення різного роду кризових соціально-екологічних ситуацій у майбутньому неминуче так само, як неминучий елемент "надзвичайності" у взаємовідносинах людини і природи. Отже, управління соціоекологічною безпекою – це профілактика виникнення кризових ситуацій і управління кризовими та передкризовими ситуаціями.

Проблема безпеки життєдіяльності людей – це комплексна багаторівнева проблема, яка охоплює широкий спектр завдань: від виживання всього людства на нашій планеті в умовах глобальної соціоекологічної кризи і до захисту окремих людських популяцій та індивідів від несприятливих чинників довкілля.

3.5. Соціально-екологічні парадигми

Парадигма – це концептуальна схема постановки і вирішення проблеми, заснована на системі загальноприйнятих понять, принципів і пануючих теорій.

Перша загальносвітова соціально-екологічна парадигма була офіційно сформульована на Стокгольмській конференції ООН із навколишнього середовища у 1972 р. Екологізація світової політики відбувалася в період 1970–1980-х років. У цей час була прийнята більшість існуючих міжнародних конвенцій, угод, договорів; були розпочаті грандіозні екологічні програми у всіх сферах життя. Але суттєвого покращання навколишнього середовища не відбулося.

На конференції ООН із навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. був прийнятий програмний політичний документ "Порядок денний на XXI століття", який установив суворий зв'язок екології, економіки і соціальних проблем. Парадигма екологізації змінилася на парадигму стійкого розвитку. Але дійсність показала, що й друга соціально-екологічна парадигма не вирішує всіх глобальних проблем, що постали перед людством. Тому ведеться пошук нових ідей (наприклад, заснованих на понятті "здорового" середовища), які б могли вдосконалити концепцію стійкого розвитку [2; 6; 13; 20].

3.6. Соціально-екологічні засади розвитку України

Україна має потужний науково-виробничий потенціал. Але Україна – молода країна, в якій політичне, економічне, інституціональне становлення державності тільки відбувається, до того ж здійснюється соціально-економічна трансформація. Тому минулі роки можна характеризувати для України як підготовчий етап переходу до гармонійного розвитку.

Теоретико-методологічні засади гармонійного розвитку визначені тільки в основному. При їх подальшому уточненні й доопрацюванні необхідно зважати на негативні наслідки світового розвитку з ринковими механізмами надмірного споживання природних ресурсів. Ринкове реформування не може бути самоціллю розвитку суспільства. Розвинені країни шляхом "спроб і помилок" дійшли до розуміння згубності "нерегульованого ринку". Вже визнано у світі, що безпечним є тільки соціально зорієнтований і ресурсозберігаючий розвиток із регульованими механізмами [2; 16; 18].

Перехід України до гармонійного розвитку визначено комплексом офіційних документів, у тому числі Указів Президента й рішень Уряду, а також Постановою Верховної Ради "Основні напрями державної політики України у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" [6].

Розроблені соціально-еколого-економічні стратегії відповідають принципам Концепції стійкого розвитку. Нині соціальна переорієнтація економічної політики України здійснюється з огляду на пріоритети гармонійного розвитку. До цих пріоритетів належать

в економічній сфері:

утвердження механізмів, що мають забезпечити надійні гарантії не лише остаточної стабілізації економіки, а й створення необхідних передумов її прискореного зростання;

упровадження науково-технологічних інновацій та опанування інноваційного шляху розвитку як головного чинника сталого економічного розвитку;

розвиток базових галузей економіки;
здійснення активної аграрної політики;
зміцнення економічних передумов для глибокої перебудови соціальної сфери;

у соціальній сфері:

зростання інтелектуального потенціалу нації, всебічний розвиток освіти;

перебудова соціальної сфери з метою запобігання збіднення населення шляхом реформування системи оплати праці, скорочення безробіття, вдосконалення механізмів надання державної соціальної допомоги, запровадження системи загальнообов'язкового державного страхування;

поліпшення становища дітей, молоді, жінок, сім'ї;

здійснення скоординованих кроків, спрямованих на поліпшення охорони здоров'я населення, зниження смертності та збільшення тривалості життя;

зміцнення позицій середнього класу;

в екологічній сфері:

всебічний розвиток екологічної освіти;

гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму негативного впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

удосконалення екологічного законодавства;

поліпшення екологічного стану річок України, зокрема басейну р. Дніпро, та якості питної води;

стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах;

будівництво нових та реконструкція діючих об'єктів житлово-комунального господарства;

запобігання забрудненню Чорноморсько-Азовського басейну;

формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, транспорті;

збереження біологічного та ландшафтного розмаїття, розвиток природозаповідної справи.

Одним із найактуальніших завдань є формування ноосферного, екологічного світогляду державних, політичних, громадських діячів України та підприємницьких кіл.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бганба В.Р.* Соціальна екологія. – М.: ВШ, 2004. – 309 с.
2. *Білявський Г.О., Бутченко Л.І., Навроцький В.М.* Основи екології: Теорія і практикум: Навч. посібник. – К.: Лібра, 2002. – 352 с.
3. *Гирусов Э.В.* Основы социальной экологии. – М: РУДН, 1998. – 239 с.
4. *Горелов А.А.* Социальная экология. – М.: Московский лицей, 2002. – 408 с.
5. *Дедю И.И.* Экологический энциклопедический словарь. – Кишинев: Глав. ред. МСЭ, 1989. – 408 с.
6. *Злобін Ю.А.* Основи екології. – К.: Лібра, 2002. – 248 с.
7. *Крисаченко В.С., Хилько М.І.* Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: Знання, 2001. – 598 с.
8. *Левин А.С.* Глобальные проблемы современного мира: Курс лекций. – Силламяэ: МЭТК, 1999. – 123 с.
9. *Лосев А.В., Проводкин Г.Г.* Социальная экология. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 312 с.
10. *Малюфеев В.И.* Социальная экология. – М.: Дашков и К°, 2004. – 260 с.
11. *Маркович Д.Ж.* Социальная экология. – М.: Просвещение, 1991. – 174 с.
12. *Назарук М.М.* Основи екології та соціоекології. – Львів: Афіша, 2000. – 256 с.
13. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.
14. *Петров К.М.* Общая экология: Взаимодействие общества и природы. – С.Пб.: Химия, 1998. – 352 с.
15. Принципи моделювання та прогнозування в екології / *В.В. Богобояций, К.Р. Курбанов, П.Б. Палій, В.М. Шмандій.* – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 216 с.
16. *Салтовський О.І.* Основи соціальної екології. – К.: МАУП, 1997. – 168 с.
17. Соціологія / За ред. *В.П. Андрущенко, М.І. Горлача.* – Харків. – Київ, 1998. – 624 с.
18. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна / За ред. *М.І. Дробнохода.* – К.: МАУП, 2002. – 104 с.
19. Экология человека: Основные проблемы: Сб. науч. трудов. – М.: Наука, 1988. – 222 с.
20. *Яблоков А.В.* Необходимость перемен в мировой экологической политике // *Екологічний вісник.* – 2004. – № 1(21). – С. 19–22.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. Концептуальні основи соціальної екології	4
1.1. Визначення соціальної екології	4
1.2. Причини виникнення соціальної екології	6
1.3. Загальна характеристика соціальної екології	6
1.4. Принципи соціальної екології	9
1.5. Закони соціальної екології	9
2. Міждисциплінарна інтеграція соціально-екологічних знань	11
2.1. Структура соціальної екології	11
2.2. Основні соціологічні категорії соціальної екології	11
2.3. Специфіка взаємодії суспільства та природи	13
2.4. Якість життєвого середовища людини	14
2.5. Соціальний прогрес	16
2.6. Глобальний зміст проблеми адаптації	18
3. Соціально-екологічна політологія	19
3.1. Поняття та структура соціально-екологічної політики	19
3.2. Основні напрямки соціально-екологічної політики	21
3.3. Засоби реалізації соціально-екологічної політики	21
3.4. Соціально-екологічна безпека	22
3.5. Соціально-екологічні парадигми	23
3.6. Соціально-екологічні засади розвитку України	24
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	26

Навчальне видання

МАРИНЕЦЬ Олександр Миколайович
МОЗГОВИЙ Андрій Михайлович
РОМАНОВСЬКА Наталя Георгіївна

**СОЦІАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ**
(українською мовою)

Редактор *Ю.О. Вільовка*
Комп'ютерна правка та верстка *О.М. Черевата*
Коректор *М.О. Паненко*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2506 від 25.05.2006 р.

Підписано до друку 02.07.07. Папір офсетний. Формат 60×84/16.
Друк офсетний. Гарнітура "Таймс". Ум. друк. арк. 1,7. Обл.-вид. арк. 1,8.
Тираж 150 прим. Вид. № 16. Зам. № 218. Ціна договірна.

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування,
54002, м. Миколаїв, вул. Скороходова, 5